

RESULULLAH'TA "MUHATABA GÖRE HAREKET" VE "TEDRİC" PRENSİPLERİ

Prof. Dr. İbrahim CANAN

11 .Sayıdan devam

UMUMİ DAVET

Bir âyette "Şehirlerin anası (bulunan Mekke) ile bütün çevresindeki (insanları) azab ile korkutmak" maksadıyla indirildiği belirtildiğine göre (En'âm 92) Hz. Muhammed'in peygamberliği Araplara mahsus değildi. Ve Resulullâh, bi'setinin bidâyetinden itibaren bütün insanlığın hidâyetiyle vazifeli olduğunu biliyordu. Ancak insanlığın geri kısmı demek olan komşu diyarları İslam'a çağırma işini sistemli olarak ele almayı, Hudeybiye Sulhü'ne kadar te'hir edecekti. Yani, Hicret'in altıncı yılında Mekkelilerle sulh antlaşması yapıp siyâsi varlığını sünen ve resmen kabul ettirdikten sonra Hudeybiye'den döner dönmez civar hükümdarlara elçiler göndererek onları İslam'a dâvet etti. Bir günde altı elçi yola çıkarmıştı¹⁵⁶. Biri Mısır'a, biri Gassân Şefine, biri Bizans Kayseri'ne, biri İran Kırsası'na, biri Yemâme'ye, biri de Bahreyn'e idi¹⁵⁷. Elçilere verdiği mektuplarda İslam'a ve Sulh'e dâvet vardı.

TABYESİ (=TAKTİĞİ): Resulullâh, sulh ve hürriyetten ibâret olan hedefe gitmede, görünüşte birbirine zıt olan, ve fakat, aslında, "yaşanan zaman ve şartlara göre" eşit değerde olan üçlü bir taktik tâkibetti:

1-SABİR: Bu, sayıca ve maddî güç itibariyle zayıf olunan dönemin taktiği idi.

2-HİCRET: Bu, düşman tehdidinin, sabırla mukâvemet edilemeyecek kadar ezici bir hal aldığı, hiçbir insani ölçü tanımayan zulme dönüştüğü zamanın taktiği idi. Ya dönmek, ya da ölmek noktasında hicret makuldü.

¹⁵⁶ İbnu'l-Esir, el-Kamil, 2 210.

¹⁵⁷ İbnu Sa'd, 1, 258

3-SAVAŞ: Bu, düşman tehdidine mukavemet edilebilecek maddi güce sâhip olunduğu zamanın taktığı idi.

HEDEF ise "Sulh"dü. Sulh, İslam'ın kalb ve gönülleri fethettiği ortamdı. *Sabr*'in, *hicret*'in ve *savaş*'in hedefi de buna ulaşmaktı.

Nitekim, Resulullâh aleyhissalatu vesselam vefat ettiği zaman, geride 1,5 milyon kilometre kareden fazla araziye sâhip bir devlet bırakmıştı. Bu büyük arazinin fethi on yıllık Medine hayatı içerisinde cereyan etmişti. Günde ortalama 274 milkarelik bu yayılma için öldürülen toplam düşman sayısı sâdece 150 kişi idi. Müslüman taraftan ölenlerin nisbeti de vasatî ayda bir kişi olmuştu¹⁵⁸.

MUHTEVADA TEDRİC

İslamın tebliğinde, muhteva tadrîci de mühim bir yer tutar. Hz. Ayşe, İslam'ın teşri ettiği meselelerin sırayla neler olduğunu belirten bir açıklamasının sonunda, bu tertîbin ehemmiyetine de dikkat çeker: "İlk nâzil olan sure, mufassal surelerden biri idi ve içerisinde cennet ve cehennem zikri geçiyordu. İnsanlar, İslama dönünce haram ve helal hükümleri indirdi. Eğer ilk defa: "*İçki içmeyin.*" emri inseydi "*Biz içkiyi asla bırakmayız*" derlerdi. Eğer "*zina etmeyin*" emri inseydi "*Asla zinayı bırakmayız*" derlerdi. Ben Mekke'de, oynayan bir çocuk iken Muhammed aleyhissalatu vesselama: "(Muhtevasında hiç bir ahkâm bulunmayan Kamer suresi inmişti. Surede) "*Daha doğrusu onlara vadolunan asıl (azabın) vakti, kıyamet saatidir. O saat (in azabı) daha belalı daha acıdır*" (116.âyet) buyrulmaktaydı¹⁵⁹.

Hülâsa ilk nâzil olan âyetler, tevhid'e dâvet, mü'minleri ve mutileri cennetle müjdeleme, kâfirlere ve âsilere cehennem haber verme üzerine dayanıyordu. İnsanlar bu hususta ikna olunca, ahkâm inmeye başladı. Çünkü "İnsanlar alışkanlıklarına bağlılık üzerine yaratılmıştı, alışkanlığın terki birden olamazdı, bunu talep nefrete sebep olurdu¹⁶⁰.

¹⁵⁸ Hamidullah, Muhammed, Hz. Peygamberin Savaşları, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1962, s. 8.

¹⁵⁹ Buhari, Fezâilü'l-Kur'an, 6.

¹⁶⁰ Ibnu Hacer, Fethu'l-Bari, 10, 415.

İMANİ MUHTEVADA TEDİRİCİ:

Bazı rivâyetlerde, imanın tebliğ edildiği bu ilk safhada da bir tedrice yer verildiğini, mesela önce münhasıran İslam itikadı üzerinde durulup, müşrik inançların tenkidine girilmediğini görmekteyiz. Müşrikler de bu safhada müslümanlara karşı muhalefette şiddet göstermemişler, daha anlayışlı davranıp, en azından söylenenleri dinlemişlerdir. Kabul etmeyenler, muhalefette şiddete yer vermemiş, sâdece istihza ile yetinmiştir. İbnu Sa'd'da şöyle denir: "Taptıkları putları ele alıp, onların bâtil olduğunu ve küfür üzerine olan atalarının cehenneme gittiklerini söyleyinceye kadar, Kureyşliler istihzâda kaldılar ve Hz. Peygamber aleyhissalatu vesselam'ı dinlediler. Gençlerden ve halkın zayıf takımlarından bir kısmı, bu suretle ikna olup müslüman oldu, gittikçe sayıları çoğaldı. Buna rağmen Kureyş kâfirleri Resulullâh'ın sözlerini inkâr etmediler. Sadece istihzâi bir tavır takındılar. Aleyhissalatu vesselam, yanlarına uğrayınca birbirlerine işâret edip: "İşte Abdulmuttalib oğullarının gökten haber getiren oğlu." diyerek alay ediyorlardı" ¹⁶¹.

Ama bu hal böyle devam etmedi. Putların bâtil olduğunu, put inancı üzere ölenlerin ebedî bir helâke maruz kalacaklarını dile getiren vahiyler gelmekte gecikmedi. Ondan sonra tavır değiştiren müşrikler, maddî ve mânevî herçeşit işkencelere baş vurdular. Bir kısmını öldürdüler, bir kısmını hicrete mecbur ettiler.

İtikadî meselelerdeki tedricîle ilgili olarak şunu da belirtmek isteriz. İtikadın merkezini teşkil eden Allah telakkisi ve bilhassa ilahî sıfatların teşrii, belli bir sıra ve tedricî takip etmiştir. Az ilerde *besmele*'nin gelişi ile ilgili vetirede bunu kısmen göreceğiz ¹⁶².

AHKAMDA TEDİRİCİ :

Tedricî meselesinde dikkatî çeken diğeri bir husus, Medîne'de, mü'min muhatablara inen ahkâm da dahi tedricîle yer verilmiş olmasıdır. Bilhassa eski alışkanlıkların ta'dili veya tahrîmi veya yeni tatbikat ve alışkanlıkların teşriine giren hemen hemen her hususta bir tedricîle yer verilmiştir. Bu tedricî de çoğu durumda azdan çoğa,

¹⁶¹ İbnu Sa'd, 1, 199.

¹⁶² Bu hususta daha geniş tahlilî *Les Methodes de L'Enseignement du prophete Muhammed* adlı doktora çalışmamızda yaptık (Paris, Sorbonne 1972) pp. 77-90.

hafiften ağıra, çok vâzih ve anlaşılır olandan biraz daha kapalı, anlaşılması zor olana doğru cereyan etmiştir. Çoğu meselede bu böyle olmuştur¹⁶³.

Bu meselenin şumûlünü, bâzı rivayetlerde Resulullâh aleyhissalatu vesselam'a vahtı olarak inen ilk şey olduğu söylenen¹⁶⁴ *besmele*'den vereceğimiz örnekle göstermek isteriz. İbnu Sa'd'ın bir rivâyeti şöyle: "Resulullâh, bîdayette, tıpkı Kureyşliler gibi, besmele makamında *Bismikallâhümme* formülünü yazıyordu. Bu tatbikat

ارکبوا فیها بسم الله مجربها و مرسیها âyeti (Hûd 41) gelinceye kadar devam etti. Şu âyetten sonra "*Bismüllâh*" diye yazmaya başladı. Bu tatbikât "قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن ایا ما تدعوا فله الاسماء الحسنی *De ki : Ona ister Allâh diye, ister rahmân diye dua edin. Hangisiyle dua ederseniz edin en güzel isimler O'nundur*" (Kehf 110) âyeti nâzil oluncaya kadar devam etti. Bundan sonra "*bismüllâhirrahman*" diye yazmaya başladı. Bu tatbikât انه من سليمان و انه بسم الله الرحمن الرحيم âyeti (Neml 30) nazil oluncaya kadar devam etti. Bu âyetten sonra *Bismüllâhirrahmanirrahim*" diye yazmaya başladı¹⁶⁵.

Bu tedric, muhatablarının Allâh'la ilgili olarak İslam'ın getirdiği sıfatları bilmemelerinden ileri geliyordu. Nitekim, Hudeybiye sulhü yazılırken, müşrikler, *Besmele*'yi, "*Biz, Allah'ı tanıyoruz, ama er-Rahmân er-Rahim'i tanımıyoruz*" diyerek reddetmişler, Hz. Peygamber de *Bismikallâhümme* yazılmasını kabul etmişti¹⁶⁶.

NAMAZ ÖRNEĞİ: İslâmda dinin direği kabul edilen en önemli farz olan namazın teşriinde de tedric görülmektedir. Zira, Resulullâh'a fetretü'l-vahy'den sonra *müddesir* suresinin nüzûlüyle sabah ve akşamda ikişer rek'at olmak üzere günde iki vakit namaz farz kılınmış, bilâhare *Müzzemmil* suresiyle gece namazı emredilmiş,

¹⁶³ Şiddetten başlayıp hafifletmeye doğru tedric de var. Söz gelimi kesin içki yasağı konunca içki yapılan kapların kırılması emredilmiş, içki şirkle bir tutulmuş, dördüncü defa içenlerin öldürülmesi emredilmiş vs. Sonradan bu şiddet tahfif edilmiştir. (Teferruat için Kütüb-i Sitte Muhtasarı Şerhine bakılsın: 8, 167) Keza oruçluya önceleri bazı gece yasağı konduğu halde sonradan bu yasaklar kaldırılmıştır. (Bak. Ebu Dâvud, Savm 1, Buhara 187).

¹⁶⁴ Deylemî, Müsnedü'l-Firdevs, Yzm. Crh. Nu: 394, 1B.

¹⁶⁵ İbnu Sa'd, a.g.e., 1, 263.

¹⁶⁶ İbnu Sa'd, a.g.e., 1, 101.

bi'setin 11. yılı içerisinde Mi'râc'la birlikte, öncekiler neshedilerek beş vakit namaz farz kılınmıştır. Daha sonra da Cum'a ve Bayram namazları teşri edilecektir¹⁶⁷.

Burada, zikri gereken bir hâdiseyi, Nasr İbnu Âsım anlatmaktadır. Buna göre, Aleyhissalatu vesselam'a günde iki sefer namaz kılmak şartıyla müslüman olmayı teklif eden bir kimsenin müslümanlığını kabul etmiştir. Rivâyetin bir başka tarîkinde adam bir vakit kılmayı teklif etmiş, yine de Resulullâh kabul etmiştir.¹⁶⁸

Sakîlilerin müslüman olmak için koştukları şartlardan bir kısmını Resulullâh kabul etmiştir. Bunlar arasında "*cihâda katılmamak*", "*zekat vermemek*" de vardı. Bunların kabul edilmesi karşısında hayrete düşenlere Aleyhissalatu vesselam : "(Hakîki mânada) müslüman oldukları vakit zekât da verecekler, cihâda da gidecekler" der¹⁶⁹ ve dediği gibi olur.

İÇKİ YASAĞI ÖRNEĞİ: Tedric meselesinde uzun ve hesaplı bir vetirenin içki yasağında takip edildiği görülür. Zira bu mesele, Mekke döneminde ele alınmış, Resulullâh'ın hayatının sonlarına doğru sonuçlandırılmıştır. Meseleyle ilgili olarak gelen ilk vahiyde, asma ve hurmadan elde edilen sarhoş edici rızık üzerinde düşünmeye sevk edilmiş (Nahl 67), daha sonra bunun fayda ve zararlarına dikkat çekilmiş, zararının faydasından çok olduğu belirtilmiş (Bakara 219), üçüncü kademe sarhoşken namaza yaklaşılmaması emredilmiş (Nisa 43), dördüncü ve son kademe ise kesin olarak ve şiddetle haram ilan edilmiştir (Mâide 90-91). Bu vahiy Hz. Peygamber'in hayatının sonlarına rastlar. Bu vetirenin sonunda, hiç bir mukavemete rastlanmadan, içki istihlaki önlenmiştir.

ORUÇ ÖRNEĞİ : Cessâs, oruçla ilgili gelen ihtilafı hadis¹⁷⁰ ve âyetleri değerlendirerek orucun üç mertebede farz kıldığını belirtir. Önce *كتب عليكم الصيام* (Bakara 183) âyetiyle, her ayda üç gün oruç farz kılınmıştır. *و على الذين يطيقونه فدية طعام مسكين* (Bakara 184) âyetiyle dileyenin fide verip fakir doyuracağı teşri edilmiştir. Son

¹⁶⁷ Teferruat için Tarihu'l-Mevlevî'nin Müslümanlıkta İbadet Tarihi'ne bakılmalıdır., 2. baskı, İstanbul, 1963, s.24- 33.

¹⁶⁸ Şevkânî, Neylül-Evtar, Mısır, Tarihsiz, 7, 225.

¹⁶⁹ Ebu Dâvud, Harâc, 26, (3025).

¹⁷⁰ Bkz. Buhârî, Savm, 15: Tirmizî, Tefsîr, Nisa (2972.H); Ebu Dâvud, Savm, 1.

olarak شهر رمضان الذي انزل فيه القرآن (Bakara 185) âyeti ile de Ramazan orucu herkese farz kılınmıştır¹⁷¹. Orucun gün içerisindeki başlama ve bitim anlarıyla ilgili gelişmeler de ayrı hadislerde geçmektedir.

ZINANIN YASAKLANMA ÖRNEĞİ : Zina suçuna verilecek ceza da kademeli gelmiştir. İlk önce zâniye *eztiyet yapmak* takdir edilmiş (Nisa 16), sonra *habs cezası* emredilmiş (Nisa 15), en son sâfhada da *dayak (ve recm)* teşri edilmiştir. (Nur 2-10).¹⁷²

Hadis âlimleri, emirlerde pek çok meselede muttand şekilde hafiften ağıra olan bu gelişmeyi tesbit ettikleri için, ihtilâflı hadislerin çözümünde şu kaideyi koymuşlardır: "Daha ağır bir hüküm, daha hafif olandan evladır. Zira, zann-ı gâlibe göre, ağır olan, hafif olana nisbetle müteahhirdir. Çünkü şeriat hafifle işe başlamış, sonra ahkâm, tedrici bir surette gelmiş ve ağırlaşmıştır"¹⁷³.

TAKVİM ÖRNEĞİ : Son bir enteresan örneğimiz takvimle ilgili tadilatır. Aleyhissalatu vesselam, *veda hutbesi*'ne kadar, o zamanın Arap cemiyetinde câri bir takvime uyuyordu. Nesî' denen ve hac mevsimini her yıl yaz aylarına rastlatmayı sağlayan bir *oyun'u* ihtiva eden bu sistemi Kur'ân-ı Kerim yasakladığı zaman *Küfürden bir artış* ilan etmiştir: "Nesî (haram ayları geciktirmek) ancak küfürde bir artış (sebebi)dir. Onunla kâfirler şaşırırlar. Onlar bunu bir yıl helal bir yıl haram sayarlar ki Allah'ın haram kıldığına sayıca uysunlar da (varsın) Allah'ın haram ettiğini helal kılmış olsunlar. Bu suretle de onların amellerinin köülügü kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah o kâfirler guruhunu hidayete erdirmez"(Teube 37).

SONUÇ

Resulullâh aleyhissalatu vesselam'ın her bir sünneti, insanlık için, her yerde ve her devirde, uyulması gereken en güzel davranış örneğini teşkil eder. Onlar rıza-yı ilâhî'nin nerede olduğunu gösteren işaretler ve saadet-i dâreyinın şaşmaz rehberleridir.

Resulullâh'ın sünneti, sadece ibâdet hayatımıza, komşuluk veya âile içi münâsebetlerimize, yahut da ticârî ve örfî

¹⁷¹ Cessas, Ebu Bekr Ahmed Ibnu Ali, Ahkamu'l-Kur'an, 1,226-227.

¹⁷² Cessas, 5, 94-95.

¹⁷³ Tehânevî, Zafer Ahmed, Yeni Usul-ı Hadis, Tercüme, İbrahim Canan İzmir, 1982, s. 285.